

Safevi Döneminde İran ve Osmanlı Toplumsal İlişkileri

Çeviri: Hasan Bedel

Dr. Ebulfazl Abidini

Özet

İki Müslüman komşu ülke olan İran ve Osmanlı, tarih boyunca oldukça iyi ilişkiler içerisinde olmuşlardır. Elbette tarih sahnesinde bu uzun birliktelik bazen askeri ve siyasi çekişmelere sahne de olmuştur. Ama bu yaşanan krizler hiçbir zaman bu iki millet arasında var olan dostluğu derinden etkileyememiştir.

Bu araştırmanın amacı; iki ülke arasında var olagelmış iyi ilişkileri ön plana çıkarmaktır. Hiç şüphesiz bu iki milleti birbirine bağlayan konuların başında dini, siyasi, ilmi, kültürel ve tasavvufi konular gelmektedir. Başta Kâbe, Mescid-i Nebi, Necef ve Kerbela gibi Atebat-ı Aliye'nin Osmanlı topraklarında yer alması bunun yanı sıra ticaret ve ziyaret için yolculuk yapan kervanların bu topraklarda bir hayli zaman geçirmesi İran ve Osmanlı halkları arasında oldukça sağlam ilişkiler kurulmasına neden olmuştur.

Giriş

Miladi 17. yüzyıl başlarında iki önemli değişim ve yenilik Osmanlı Devlet ve toplumunun çehresini gözle görülür bir şekilde değiştirmişti. Bunlardan ilki İran'da Safeviler adıyla Şii ideolojisini benimsemiş bir devletin iktidara gelmesi ve hemen akabinde bölgede yavaş yavaş ağırlığını hissettirmesi, bir diğeri de; Osmanlı devletinin batılı devletlere karşı kazandığı muhteşem zaferlerdi.

Osmanlı İmparatorluğunun kuvvet açısından zirveye ulaştığı ve siyasi olarak bir otorite olduğu bu dönemde, Osmanlı hala merkezi Orta Asya ve İran'da olan İran-Türk kültürünün büyük bir temsilcisi konumunda yer alıyordu.

Osmanlı ve İran halkları arasında kurulan toplumsal bağlar hiç de azımsanacak bir ilişki olarak görülmemelidir. Çünkü bu iki Müslüman toplum arasında oldukça derin dini, edebi, tasavvufi ve içtimai bir bağ bulunmaktadır.

Tarihin bazı dönemlerinde her ne kadar bu ilişkiler rengini yitirip, zayıfladıysa da, hiçbir zaman kopmadı. Hatta her iki devlet arasında patlak veren siyasi ve askeri çatışmalarda dahi bu iki millet sosyal ve kültürel bağlarını muhafaza etmesini bildi.

Bu iki devlet arasında imzalanan antlaşmaların birçoğunda yol güvenliği ve bu yollarda yolculuk yapan insanların can güvenliğine dair maddeler onaylanmıştır. I. Şah Tahmasb'ın dönemin Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman ile imzaladığı “*Sulhname*” adlı metinde;

“*Her iki devlet payidar olduğu sürece siyasi ilişkileri de devam edecek ve İranlı ziyaretçilere Osmanlı kontrolündeki topraklarda kolaylık sağlanacaktır.*”¹ ibaresi geçer.

İran ve Osmanlı arasında toplumsal bağları kuvvetlendiren bir diğer unsur ise, bu iki ülke topraklarında yaşayan insanların gruplar halinde karşılıklı göç etmesidir. Osmanlılar, ülkenin idaresi konumunda her daim İranlı göçmenleri kabul etmiş ve onlara destek olmuşlardı. Bernard Lewis bu konuda şöyle yazar;

“... İster devlet ve yönetim açısından olsun, ister fıkıh ve kelam alanlarında, isterse de edebiyat ve kültür konularında Selçuklulardan sonra bu bayrağı sırtlayan ve doğu ekolünün temsilciliğini yapan Osmanlılar olmuştur. Aynı şekilde Osmanlılar devlet yönetiminde yer almak için doğudan gelen göçmenlere bir hayli imkânlar sunmuşlardır.”²

Bazı araştırmacılar Osmanlı padişahlarının o bitmek bilmeyen servetlerinin kaynağını İran'dan büyük gruplar halinde göç eden halk kitleleri, bilgin insanlar ve edebiyatçılar olarak anlatırlar. Bazıları da, mübarek İslam dinini, İran ve Osmanlı arasında var olan kültürel ve toplumsal bağın temeli olarak görürler:

“Her ne kadar bu iki milletin kültürel ve toplumsal yakınlıkları çok çok eski asırlara dayansa da, bu yakınlığın özü aslında bir tek şeyden beslenmektedir ve o da, her iki toplumun mübarek İslam dinine bağlı olmalarıdır. İslam dininin bu iki halk arasında yer edinmiş örf, adet ve sünnetleri oldukça bariz bir şekilde gözlenmektedir.”³

Sıradaki konumuzda İran ve Osmanlı halklarının ferdi ve toplu göçleri konu edilecektir.

¹ Lockhart, Laurence, Safevilerin Yok Oluşu ve İran'da Afgan Hâkimiyeti, Tercüme İsmail Dovletshahi, Tahran, 2001, s.35,

² Lewis, Bernard, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğunun Gelişimi, Tercüme Mah Melik Behar, Tahran, 1986, s.42,

³ Terzemi, Zekeriya, Dini Sünnetler ve Toplumsal Müşterekler, Aşına, Yıl 1, Sayı 4, s. 1-4,

İranlıların Anadolu'ya Gruplar Halinde Gidiş-Geliş ve Göçlerinin Sebepleri

Tarih boyunca İran halklarından birçok grup, kimi zaman dış güçlerin etkisiyle kimi zaman da kendi içlerinde cereyan eden huzursuzluklar nedeniyle buldukları toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. Arapların İran topraklarını istila etmesiyle birçok İranlı, Hindistan'a toplu olarak göç etmişlerdir. Bundan önceki dönemlerde yani Sasaniler zamanında Zerdüşť yöneticilerin kendi dönemlerinde bir hayli güçlü ve faal olan Mazdek ve Mani dinine mensup taraflara uyguladıkları baskı ve ağır yaptırımlar daha sonraları Abbasilerin bölgede yaşayan diğer dinlere bağlı insanları öldürmesi bu insanların Anadolu'yu bir kurtuluş kapısı olarak görmelerine neden olmuştur.⁴

Özellikle Anadolu'nun coğrafi olarak yakın olması, o dönemlerde doğu kesimlerinin günümüze nazaran oldukça bereketli topraklara sahip olup, nüfusun bir hayli az olması İranlı göçmenlerin bu bölgelere yerleşmeleri için önemli etkenler olarak sayılabilir. Öte yandan, bu topraklar üzerinde yer alan yüksek dağlar ve geniş ovalar, henüz müşahhas olmayan sınırlar, muhacirlerin gidiş-gelişleri için bir engel teşkil etmiyordu.

Ayrıca bu bölgelerin Rum ve İranlılar arasında gerçekleşen amansız savaşların vuku bulması hasebiyle artık Rum Diyarı olarak da adlandırılmıyordu. Ve yine İranlılar dışında o dönemin bu topraklar üzerinde yaşayan halklarına baktığımızda Ermeniler, Kürtler ve diğer milletleri görmekteyiz.

Osmanlı ve İran halkları arasında kurulan toplumsal bağlar hiç de azımsanacak bir ilişki olarak görülmemelidir. Çünkü bu iki Müslüman toplum arasında oldukça derin dini, edebi, tasavvufi ve içtimai bir bağ bulunmaktaydı.

Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan ile Bizans İmparatoru IV. Romen Diyojen arasında 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleşen Malazgirt Meydan Muharebesi ve Alparslan'ın kazandığı zafer, Hristiyan Rum âleminin duvarlarını yıkıyordu. İranlı göçmenler de Selçuklu ordularının peşine takılarak tacir ve devlet erkânı unvanlarıyla Anadolu'ya girmişlerdi.⁵

Bu topraklar başta Hititler ve Yunanlar gibi eski medeniyetler tarafından İstanbul, Anadolu, Pergamon veya Bergama gibi isimlerle adlandırılmış ve Farsça kaynaklarda da; Güzel Köy, Su Yolu, Sıcak Su, Balık Tutan ve Çeşme gibi isimler görülmektedir.⁶

⁴ Petrushevsky, Ilyia Pavlovich, İran'da İslam, Kerim Kashaverz, Peyam Yayınları, Tahran, 1975, s.45

⁵ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998 c.1, s.137

⁶ Riyahi, Muhammed Emin, Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, Bajenk Yayınevi, Tahran, 1990, s. 10

O dönemlere dikkat edilecek olunursa devlet erkânı, vezir, kadı, vaiz, müderris ve elçilerin büyük bir kısmını İranlılar teşkil etmekteydiler. Buna örnek olarak bu şahısların soyadına bakıldığında her birinin İran'ın farklı bölgelerinden geldiği görülmektedir. Örneğin; *İsfahani, Tebrizi, Horasani, Razi, Kazvini, Hamadani, Nahcivani, Hoi ve Merendi* gibi...

İranlı birçok mimarın eserleri Anadolu topraklarında günümüzde dahi göz alıcı güzellikleriyle dikkat çekmektedir. Bursa'nın Osmanlı başkenti oluşuna kadar ki dönemlere değin İranlı mimar ve sanatçıların eserleri her yeri sarmıştı. Bursa'nın en güzel camisi olarak bilinen Yeşil Camii'nin mihrabında "*Tebrizli Ustaların Eseri*" ibaresi bulunmaktadır. Bir diğer Bursa camisinde ise (*Muradiye Camii*) yine mihrabın üst kısmında "*Usta Muhammed İsfahani'nin eseridir*" kitabesi yer almaktadır.⁷

O bölgelere göç eden tanınmış aile ve gruplar aynı zamanda içinden geldikleri İran ekol ve kültürünü de beraberlerinde getirmişlerdir. Daha sonra İran'dan gelen bu gruplar, Anadolu'da Ahilik adıyla ön plana çıkmaya başlamışlardır. Ahilik, aslen Horasan kökenli olup, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da yaşayan İranlı Türkmen halkın sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek alanlarında yetişmelerini sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlaki yönden eğiten, çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir örgütlenmeydi. Ahilik, eski İran'a ait kültürel köklerin daha sonra İslam tasavvufu ile iç içe girmesiyle ortaya çıkan bir kuruluş olagelmıştır.

İran'dan Anadolu'ya göç eden birçok saygın ve kültürlü aile, iki ulusun sosyal ve kültürel ilişkilerinde oldukça önemli bir rol oynamışlardır. "*Bezm ü Rezm*" kitabının yazarı bu konuyu şöyle değerlendirmektedir;

"İran dil ve kültürünün Anadolu'da yayılmasının en önemli sebeplerinden birisi kültürlü ve bir o kadar da tanınmış İranlı ailelerin bu topraklara göç etmesidir. Göç eden bu ailelerin başında Mevlana Celaleddin Rumi'nin Babası, "Sultânü'l-Ulemâ" (Âlimlerin Sultanı) unvanı ile tanınmış, Muhammed Bahâeddin Veled, "Daye" lakaplı ünlü tasavvuf şairi Necmeddin Razi, Evhaddin-i Kirmani, Fahreddin-i Iraki, Siraceddin-i Ermevi, Seyfeddin-i Fergani, Nasruddin bin Bibi... gelmektedir.

Rum diyarı olarak anılan bu toprakların 1200'lü yıllarda can güvenliği açısından diğer bölgelere nazaran emniyetli oluşu, kültür ve eğitim konusundan da bir hayli ilerlemiş oluşu İslam dünyasının arif ve edipleri için biçilmiş kaftandı. İşte böylesine bir ortamda Celaleddin Rumi'nin Mesnevi-yi Manevi'si ve Mevlevi hareketinin bölge halkı tarafından kabul görmesi Fars dili ve kültürünün bu bölgede yayılmasına neden olmuştur."⁸

⁷ age s. 12

⁸ Azizi, Erdeşir-i Esterabadi, *Bezm ü Rezm*, Mehmet Fuat Köprülüzade, İstanbul, 1928, s.101-102

İlhanlılar Dönemi ve Sonrası Göçler

İlhanlılar döneminde İran içerisinde yaşanan ekonomik sıkıntılar, hükümetin uyguladığı ağır vergi politikası ve ülke içi emniyetin oldukça zayıf olması farklı halk tabakalarının Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra Moğolların her şeyi yakıp, yıkması İran'ı yaşanılmaz bir yer haline getirmeye yetmişti.

İlerleyen dönemlerde Anadolu'nun İlhanlıların bünyesine girmesi ve o topraklar üzerinde yer alan birçok şehre daha önceden göç etmiş İranlıların varlığı, onların gurbet hissi yaşamalarına izin vermemiştir. Böylelikle İranlı muhacirlerin Anadolu'ya göçleri daha da hız kazanmıştır. Bu göç eden gruplar arasında, göçebeliği bir kültür haline getirmiş tasavvuf ehli dervişler de bulunmaktaydı.

Türklerinin kurduğu ilk devlet olan Büyük Selçuklu İmparatorluğunun 1157 yılında dağılması ile Anadolu merkez eyaletlerinde bulunan bölge sakinleri, büyük gruplar halinde Selçuklunun yavaş yavaş bozulmakta olan sınır boylarına kaymışlardır. Sınır bölgelerine göç eden gruplar yalnızca tasavvuf ve tarikat mensupları değil, Moğolların hiçbir surette itina etmedikleri bilim adamları, din âlimleri, edebiyatçılar da bu durumdan bir hayli mustarip olduklarından ve ayrıca uygulanan vergi ve harçların ağırlığı, ellerinde bulunan büyük ve küçükbaş hayvanların her an yağma edilmesinden usanan köylüler de bu gruplarla sınır bölgelerine kaymışlardır.⁹ Rumlu'nun kaleme aldığı "Abbasi Nazarında Dünya Tarihi" adlı kitapta şöyle geçer;

"... İran'da birçok ilim ve irfan ehli, bilge, fakih ve din âlimi zorunlu olarak ya Osmanlı topraklarına ya da Hint diyarına göç etmişlerdir. Bu göçler hatta Safevi İmparatoru I. Şah Abbas dönemine değin devam etmiştir.

Bunun mukabilinde Osmanlı içerisinde yer alan ve bazı sebeplerden ötürü İran'a sığınmış olan birçok kabile reisi ve tanınmış isim

İranlı birçok mimarın eserleri Anadolu topraklarında günümüzde dahi göz alıcı güzellikleriyle dikkat çekmektedir. Bursa'nın Osmanlı başkenti oluşuna kadar ki dönemlere değin İranlı mimar ve sanatçıların eserleri her yeri sarmıştı. Bursa'nın en güzel camisi olarak bilinen Yeşil Camii'nin mihrabında "Tebrizli Ustaların Eseri" ibaresi bulunmaktadır. Bir diğer Bursa camisinde ise (Muradiye Camii) yine mihrabın üst kısmında "Usta Muhammed İsfahani'nin eseridir" kitabesi yer almaktadır.

⁹ Dursun, Doç. Dr. Davut, Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İslam Geliştirme Vakfı, Tahran, 2002, s. 187

bulunmaktadır. Osmanlı topraklarından İnan'a göç etmeye mecbur kalanlar içerisinde hiç de azımsanmayacak sayıda Osmanlı uleması da bulunmaktaydı.

Seviz ciltlik Osmanlı Tarihi'ni hazırlayan İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İnan'dan Osmanlı topraklarına göç eden hattat, güzel yazı ve kalem ustalarını şöyle anlatmaktadır;

“Şeyh Hamdullah mektebinden başka, İstanbul'a İnan Azerbaycan'ından bazı talik yazı yazan hattatlar gelerek ayrı bir mektep tesis etmişlerdir. Bu meyanda Sultan Ali talebelerinden Meşhedli Abdulvahid vardı ki Kanuni Sultan Süleyman'ın himayesine nail olup İstanbul'da kalmıştır. Yine bunun gibi bilvasıta Sultan Ali mektebine mensup Hoylu Mir Seyyid Hüseyin ve Tebrizli Hacı Mehmet ve talikte hususi bir tarz sahibi olan Harezmlî Abdurrahim Enisi talebelerinden Molla Ali Sultan dahi aynı himayeyi görerek talik yazısının taammümünde hizmet etmişlerdir. Divani yazıda İdris-i Bitlisi kıymetli üstadlardandı; yukarıda adı geçen Hoylu Mir Seyyid Hüseyin, Kanuni Sultan Süleyman'ın Şahnamesini yazmıştır.”¹⁰

Osmanlı'nın Safevilerden Etkileşimi ve Anadolu Türklerinin İnan'a Göçü

Bu bölümde, Anadolu Türklerinin İnan'a göçü ve bunun nedenleri mercek altına alınacaktır.

Hiç şüphesiz, Safevi Devletinin kuruluşu, İslam tarihi içerisinde cereyan eden önemli olaylardan birisiydi. Bu olayın getirisi de, İslam coğrafyasında yeni bir merkezi otoritenin oluşmasıydı.

Anadolu Türklerinin özellikle İnan'da revaçta olan Safeviye tarikatına alakaları Şeyh Cüneyd'in orada olmasından ileri geliyordu. Şeyh Cüneyd, hem Şeyhlik makamını sağlamlaştırmak hem de ülke topraklarının genelinde söz sahibi olmak istediği bir dönemde, Karakoyunlu Hükümdarı Cihanşah tarikat mensuplarının çoğalmasından endişe ederek Şeyh Cüneyd'in amcası Şeyh Cafer'le ortak hareket edip, ona karşı mücadeleye girdiler ve Cüneyd'in Erdebil'den çıkmasını sağladılar. Cihanşah tarafından sınır dışı edilen Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya gelerek ortamın da müsait olması üzerine oradaki Anadolu halkı üzerinde yayma çalışmalarına başladı.

Şeyh Cüneyd, köylüler ve göçebe hayatı yaşayan bu bölge insanların ne denli yatkın olduğunu görünce hareketini hızlandırdı ve kendisini takip eden birçok müride sahip oldu. Hatta kaynaklar, kendisine bağlı olan beş ila on bin civarında silahlı ve düzenli bir askeri orduya dahi sahip olduğunu belirtir. Şeyh Cüneyd, günün birinde bu silahlı müritleriyle Akkoyunlu hakimi Uzun Hasan'ın yanına gelince, Uzun Hasan onu tahmin ettiğinden daha iyi karşıladı ve kız kardeşi Hatice Begüm ile evlendirdi. Üç yıl Akkoyunlu merkezi olan Diyarbakır'da kaldı. Daha sonra müritleri ile birlikte

¹⁰ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.1, 2Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998 c.2, s.564

yaptıkları ortak bir toplantı sonrası Erdebil'e geri döndüler. Erdebil'e döndükten sonra katıldığı bir savaş sırasında vurularak öldürülen Şeyh Cüneyd'in yerine karısı Hatice Begüm'den doğan oğlu Haydar, dayısı Uzun Hasan'ın yardımları ile Erdebil postuna oturdu. O da Babası Şeyh Cüneyd gibi tarikatı daha da büyütmüş ve Anadolu'da pek çok mürit kazanmıştı. Böylece Erdebil Tekkesi Anadolu'da güçlenmiş ve küçümsenmeyecek bir etki alanı oluşturmuştu.

Taberistan yakınlarında yapılan bir savaşta Şeyh Haydar'ın öldürülmesi müritlerinin Şeyhlerine karşı olan inançlarını yıkmamış bilakis mübareze ruhlarını daha da güçlendirip, İsmail ve İbrahim'e sonuna kadar sahip çıkmalarına ve onları uzun dönemler düşmanlarından saklayıp, savunmalarına neden olmuştur. Bu süre zarfında bölge halkı onları Gilan'a kaçırıp, koruma altına almış ve Anadolu'daki birçok kabile İsmail'i unutmamış ve birçok hediye ve nezirler yollamışlardır.¹¹

Uzun Hasan'ın 1478'de ölmesinden sonra oğulları arasında başlayan taht kavgaları Akkoyunlu Devleti'ni iyice zayıflattı. Hatta tahtın iki büyük varisi Murat'la Elvend ülkeyi ikiye böldüler. Bu sırada İsmail henüz 12 yaşında olmasına rağmen siyasi ve dini konularda faaliyetlere başlayıp, 1499 yılının Ağustos ayında Erdebil'e yollandı. Anlatılanlara göre şimdiden Rumlu ve Şamlu 1500 kişi İsmail'in etrafında toplanmış ve ona biat etmişlerdi.¹²

İsmail, 1500 senesinde Erdebil dergahını ziyaret ettikten sonra Gökçe Göl'e gitmiştir. İsmail, burada ikamet ettiği dönemde Anadolu'da yaşayan müritlerini etrafına toplamak için elçiler görevlendirmiştir.¹³ Kalabalık grupları İsmail'in yanında olduklarını göstermek için onun yanına gittiler ve buldukları bölgenin emniyet zaafı olduğu için de zamanında Çukur Saad olarak anılan Erivan'a geçtiler. Burada İsmail'e dokuz grup daha mühlhak oldu. Bu gruplarla beraber Kağızman, Erzurum ve Tercan'da bir süre ikamet eden İsmail, daha sonra iki ay kalacağı Erzincan'a geldi. Osmanlı kaynaklarının verdiği bilgiye göre;

“Erdebil oğlu (Şeyh Safevi) ellerinde neredeyse hiçbir teçhizat bulunmadığı halde rahatlıkla Hazar sahillerinden Erzincan'a kadar gelmişlerdi. Bu durum şu gerçeği gözler önüne sermektedir; Akkoyunlu Devleti etkisini yitirmiş ve dağılmaya başlamıştır.”

İsmail'in Anadolu topraklarına ayak basması müritlerini oldukça sevindirmişti. “Şah İsmail Tarihi” adlı kitabın yazarı bu konuda şunları kaleme almıştır;

¹¹ Rumlu, Hasan Bey, Ahsenut Tarih, Abdül Hüseyin Nevai, Babek Kitapevi, Tahran, 1978, s. 5, 10 ve 14

¹² Sümer, Faruk, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999 Age. s. 26

¹³ Age. s. 26

“Erdebil oğlu (Şeyh Safevi) ellerinde neredeyse hiçbir teçhizat bulunmadığı halde rahatlıkla Hazar sahillerinden Erzincan’a kadar gelmişlerdi. Bu durum şu gerçeği gözler önüne sermektedir; Akkoyunlu Devleti etkisini yitirmiş ve dağılmaya başlamıştır.”

“Erzincan’a ulaştıktan hemen sonra, Şam’dan, Rum diyarından, Karaman velayetinden ve Erzincan etrafından birçok insan ve söz sahibi liderler akın akın onun yanına geldiler. Günbegün bunların sayısı ziyadeleşti... Ustaclu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Zülkadir, Avşar, Kacar ve Varsak kabilelerinden oluşan binlerce insan İsmail’e bağlandılar.”¹⁴

Safevi Devleti’nin Kuruluşunda Rol Oynayan Boy ve Oymaklar

1- Rumlu: Bu boy başlıca Sivas’ın Koyulhisar (Koylahisar) ve Sivas’a bağlı Karahisar (Şebin) kazaları ile yine Sivas’a bağlı diğer yöreler ve Tokat-Amasya bölgelerindeki köylü Kızılbaşlar tarafından meydana getirilmişti. Nur Ali Halife, Piri Bey ve Div Sultan bu boyların en tanınmış beyleridir. Şah İsmail, Nur Ali Halife Rumlu’yu bu bölgede yaşayan tüm yandaşlarını kendi etrafında toplaması için Anadolu’ya gönderdi. Nur Ali Halife de Şebin Karahisar’da üç ila dört bin civarında Sivas, Amasya ve Tokat yörelerinde yaşayan Türkmen ailelerini bu görev doğrultusunda bir araya getirdi. Rumlu boyları, Safevi Devleti’nin kurulmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Rumlu’dan olan başlıca isimler arasında Badıncan (Patlıcan) Sultan (Erdebil valisi), Kazak Sultan, Sofiyân Halife ve Aykut Bey’i sayabiliriz.

2-Ustacalu: (Ustaclu) Bu boy aslında başlıca Sivas, Amasya-Tokat bölgesinde yaşayan ve bazı oymakları Kırşehir’e kadar yayılan Ulu Yörük adlı büyük topluluğa mensup idi. Şeyh Cüneyd ve Haydar’ın Anadolu’lu müritlerinin önemli bir kısmını Ustacalular teşkil ediyordu. 1500 yılında Erzincan’da buyruğundaki iki yüz atlı ile Şah İsmail’in yanına gelen Mirza Bey oğlu Muhammed Bey, Ustaca’nın neslinden idi. Muhammed Bey, Çaldıran’da Safevi ordusunun sol koluna kumanda eden meşhur Ustacaoğlu Muhammed Han’dı. Muhammed Han’ın bu tarihte Kılıç Han adlı bir oğlunu tanıyoruz. Ustacalulardan Şah İsmail’in Sofracıbaşı diğer Muhammed Bey de 1514 yılında Çayan Sultan lakabı ile Emirü’l ümeralığa getirildiğinden, 1523’de ölümü üzerine makamı oğlu Bayezid Sultan’a verilmişti. Yine Ustacalu’dan

¹⁴ Age. s. 27

Korucubaşı Saru Pire'nin Çaldıran savaşında öldüğü görülmüştür. Ustacalu Hızır Ağa da Çaldıran Meydan Muharebesinde atını vermek suretiyle Şah İsmail'in savaş meydanından kaçmasını temin etmişti. Bu suretle Ustacalular Şah İsmail devrinde devleti kuran oymakların başında gelmektedir.¹⁵

3- Tekelü: Bunlar esas itibariyle Teke ili veya sadece Teke denilen Antalya bölgesi Türklerinden idiler. Aralarında Hamid ili (Isparta-Burdur bölgesi) ve Menteşe ili (Muğla vilayeti) halkından kimseler de vardı. Tekelüler, Safevi devletinin kurulması yolunda mühim bir rol oynadıkları gibi 1510-1511 yılında da Şah Kulu Baba isyanı dolayısıyla 15.000 kişinin İran'a gelmesi ile Safevi Devletini çok daha güçlendirdiler. Devletin kuruluşunda rol oynayan ve mühürdarlık mevkiine getirilen Tekelü mühürdar Saru Ali 1506 yılında Şamlu Abdi Bey ile Kürd Sânm üzerine gönderildiyse de başarı gösteremeyip yapılan çarpışmada öldürüldü. Yine devletin kuruluşunda rol oynayan diğer bir Tekelü beyi de Burun Sultan olup, bu tarihte Meşhed emiri idi.

Yukarıda adı geçen emirlerden başka Tekelü Yeğen Sultan, Çuha (Çuka) Sultan, Reis Bey ile Şerafeddin Bey'in de Şah Kulu Tekelülerinden önce Şah İsmail'in hizmetinde bulduklarını biliyoruz. Hatta Şah Kulu Baba Tekelülerinin İran toprağına ayak bastıklarını öğrenen Şah İsmail bunların durumunu anlamak için Çuha Sultan'ı göndermişti. Fakat bu tarihte başlıca Burun Sultan, Çuha (Çuka) Sultan, Karaca Sultan (Hamedan valisi), Ahi Sultan, Çirkin Hasan, Tekelülerin en başta gelen beyleriydiler. Bunların da Şah Kulu Tekelülerinden önce İran'a gelmiş olmaları pek muhtemeldir.

4- Şamlu: Şamlular, yazın Sivas'ın güneyindeki Uzun Yayla'da, kışın Halep-Gaziantep arasında yaşayan ve Osmanlı devrinde Halep Türkmenleri denilen oymakların umumi adıdır. Bu genel isim Safeviler'den çok önce Anadolu'da kullanılıyordu. Şamlular, Şeyh Cüneyd'den beri Erdebil tarikatının en eski müritleri arasında yer almışlardı. Şeyh Haydar'ın en başta gelen halifelerinden Hüseyin Bey, Şamlu'ya mensup idi. Devletin kurulması üzerine "Lala" lakabını da taşıyan Hüseyin Bey, evvelce kaydedildiği gibi Emirü'l ümeralığa getirilmişti.

1509'da Şah İsmail, saltanat vekilliğini Reştli Tacik Emir Necm-i Zerger'e verip, mali işlerden Türk emirlerinin ellerini çekti. Bu misalin de gösterebileceği gibi devletin kurulmasında büyük emeği geçmiş olan bazı emirlere karşı zaman geçtikçe teveccühü azalan Şah İsmail ertesi yıl Lala Hüseyin Bey'i Emirü'l ümeralıktan azledip, Şirvan taraflarında bir yerin valiliğine göndermiş ve 1510'da Horasan'ın fethi üzerine onu Herat Valisi tayin etmiştir.¹⁶ Tarikatın bu en eski mensubu ve Şah İsmail'in en yakın iki emirinden biri olan Lala Hüseyin Bey görüldüğü üzere Çaldıran savaşında ölmüştür. Şamlu'dan diğer büyük bir emir de Abdi Bey idi. Abdi Bey'in üç yüz atlı ile Erzincan'da Şah İsmail'e katıldığını bilmekteyiz. Devletin kurulması üzerine Tavacı

¹⁵ age s. 194

¹⁶ Gaffari Kazvini, Gazi Ahmed, Dünya Tarihi, Hafız Yayinevi, Tahran, 1963, s. 271-274

(başı) olan Abdi Bey, 1507’da Kürd Sârım ile yapılan savaşta ölmüştü. Şamkulu’dan diğer emirleri de Zeynel Han ve Esterabad valisidir. Şamlular bundan sonra da itibarlarını devlet içerisinde devam ettirmişlerdir.

5- Zülkadir: (Dulkadir) Bu boy, Safevi kaynaklarında seksen bin ev olduğu söylenen Maraş ve Boz Ok (Yozgat) bölgesindeki Dulkadir elinin, daha ziyade Boz Ok’da yaşayan oymaklarından bazılarının kollarından meydana gelmiştir. Şah İsmail’in babası Haydar’ın en yakın müritlerinden Dede Abdal Bey, bu teşekkilden idi. Daha o zaman Şamlu Hüseyin Bey gibi “Bey” unvanını taşıması kendisinin asilzade zümresine mensup olduğunu göstermektedir. Devletin kurulmasından sonra Abdal Bey’in korucu başlığına getirilmiş olduğunu görüyoruz. Safevi Devletinin teşkilinden sonra Savuc Bulağ ve Rey valisi olan Abdal Bey 1509’de azledilmiş ise de ertesi yıl Özbekler’den fethedilen Merv şehri valiliğine atanmıştır. 1514 yılında Özbeklerin hücumu üzerine Abdal Bey, Merv’i bırakarak kaçmıştı. Safevi hükümdarı da, Abdal Bey’e bu hatasından dolayı kadın elbisesi giyindirip, bir eşeğin sırtında ordugâhta dolaştırmış, herhalde hanedanın emektar bir emiri olduğu için öldürülemeyerek eski mevkiine iade etmiştir. Fakat bu hâdiseden sonra Dede Abdal Bey’den bir daha bahsedilmiyor.

Devletin kuruluşuna katılan diğer bir Dulkadir beyi de Keçel Bey lakabı ile tanınmış olan İlyas Bey idi. Şah İsmail 1503’te Fars’ı fethedince bu geniş bölgenin valiliğini İlyas Bey’e vermişti. Fakat ertesi yıl bir hatası yüzünden onu öldürttüğü gibi yerine tayin ettiği Süleyman Bey’i de aynı akıbete uğrattı. Bunun üzerine Şiraz valiliğine Afşar Mansur Bey getirildi. Dulkadirler, Şah Abbas dönemine değin Fars Eyaletinin kontrolünü ellerinde tutmuşlardır. Diyarbakır’da öldürülen Dulkadirli Alaüddeve’nin oğlu Şah Ruh Bey’in oğulları Mehmed ve Ali, İsmail’in yanında oldukları gibi Dulkadir Beyliyinin 1515’te Şehsuvar Oğlu Ali Bey’e verilmesi üzerine Dulkadirlilerin bir kısmı Şah İsmail’in hizmetine girdiler.¹⁷

6- Kacar: Kacarlar, Moğol askeri birliklerine bağlı bir boydur. Kacar halkı, İlhanlı hükümdarlığının yıkılmasından sonra Ermenistan ve Şam bölgelerine yerleştiler. İlhanlıların dağılması ile artan iktisadi sorunlar yüzünden bu dönemde birçok Türk beyliği gibi ulaştıkları her yerde Kacarlar da istila ve yağmalamaya başladılar. Emir Timur-i Gürgani, Rum diyarı yani Anadolu’ya askeri sevkியatı yaptıktan sonra İran’a geri dönüşte yanlarında Şam, Ermenistan ve Anadolu’da yaşantılarını sürdüren Rumlu, Şamlu ve Kacar kabilelerini de götürdü.

Emir Timur-i Gürgani ile İran’a dönen Kacarlardan bir bölümü Türkistan’a geri dönerken diğer kalanlar ise başta Gence, Erivan ve Karabağ’a yerleştiler. Şah Abbas’ın hükümete geldiğinde yaptığı ilk icraat, Lahican’dan Azerbaycan’a geçip, babasının bu topraklar üzerinde bulunan tüm müritleriyle görüşüp, onlardan biat alması olmuş ve Kacarların da önde gelen isimleri I. Abbas’a bağlılıklarını belirtmişlerdir. Bu şekilde

¹⁷ Rumlu, İskender Bey, Abbasi Nazarında Dünya Tarihi, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1971, s.155

Devletin kuruluşuna katılan diğer bir Dulkadir beyi de Keçel Bey lakabı ile tanınmış olan İlyas Bey idi. Şah İsmail 1503'te Fars'ı fethedince bu geniş bölgenin valiliğini İlyas Bey'e vermişti. Fakat ertesi yıl bir hatası yüzünden onu öldürttüğü gibi yerine tayin ettiği Süleyman Bey'i de aynı akibete uğrattı.

saygın Kızılbaş büyükleri arasında yer alan Kacarlar, ilerleyen dönemlerde Safevi hanedanlığı içerisinde üst düzey görevlere getirilmişlerdir. Safevi Hanedanı zamanında Karabağ ve Revan'da Kacarlar egemen idi. Daha sonraları I. Abbas Kacarları Azerbaycan'dan çıkarıp, Esterabad'a götürdü ve bunların bir kısmını oraya yerleştirdi. Bir kısmını da Türkistan'ın Merv taraflarına yerleştirdi.

8- Afşar: Bir Türk boyu olan Afşarlar, Moğol istilasıyla birlikte Türkistan'ı terk edip, Azerbaycan topraklarına göç etmişlerdir. Azerbaycan'a geldiklerinde boy içerisinde meydana gelen bir ayrılık nedeniyle bir kısım Şeyh Safiyuddin ve oğullarına bağlanıp, Şah İsmail ile hareket etme kararı alarak, saltanat ve fetihlere katıldılar. Bu boy iki ana kola ayrılmıştır. Bunlardan ilki Kasımlı ve diğeri de Ereklü veya Kırklü'dur ve zaten Afşar Hanedanlığının kurucusu Nadir Şah da bu koldandır. I. Şah İsmail, Afşar boyunun Kırklü kolunu Azerbaycan'dan Horasan'a göç ettirmiş ve bu şekilde Özbek ve Türkmen saldırılarına karşı Safevileri korumuşlardır.¹⁸

Safeviler dönemi öncesi yalnızca Azerbaycan topraklarında yaşayan Afşarlar, Safevilerle birlikte Kazvin, Tahran, Fars, Kirman, Mazenderan, Hüzistan eyaletlerine kadar yayılmışlardır. Oğuz Kağan'ın oğlu Yıldız Han'ın dört oğlundan en büyüğü olan Afşar'ın soyundan gelen bu boydan, Oğün Han, Abaka Han, Hülagü Han ve Cengiz Han ortaya çıkmıştır.

Diğer Kabileler: Safevilerin kurulmasında etkin rol oynayan bu meşhur yedi boyun dışında diğer küçük kabileler de var olmuş ve Safevi Devleti adına unutulmaz isimleri tarih sayfalarına yazdırmışlardır. Bunların başında Varsak, Çini, Arapgirli, Turgutlu, Bozcalu, Acirlü, Hınıslü, Çemişkezkalı gelmektedir.¹⁹

Bu şekilde Türk kabileleri birbirilerine yardım ederek Safevi Devletini ortaya çıkardılar. Bu Türk boylarının kabile reisleri çok önceleri hatta bunu bir zaman dilimine bağlamak gerekirse, Safevi Hanedanlığının cediti olan Şeyh Safiyüddin döneminde bu aileye katılmışlardı. Bu fedakâr müritlere de “*Sofıyan-i Safıyy*” denilmekteydi. Nitekim Şah İsmail'in baba ve dedesi olan Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar da, bu kavimlerin destek ve fedakârlıkları ile savaşmış ve büyük fetihlere imza atmışlardı. Bu dönemle birlikte dini bir ad olan “*Şeyh*” unvanının yanı sıra siyasi ve askeri kudretlerinden ötürü “*Sultan*” unvanı da eklenmiş oluyordu.

¹⁸ Felsefi, Nasrullah, I. Şah Abbas'ın Biyografisi, Tahran Üniversitesi Yay. Tahran, 1980, c. 1, s. 164

¹⁹ age. s. 161

Sonuç

İki komşu ve Müslüman ülke olan İran ve Osmanlı, tarih boyunca Sosyo-kültürel açıdan oldukça iyi bir ilişkiye sahip olmuşlardır. Çünkü bu iki ülke kültür, tarih ve inanç açısından oldukça derin ortak paydalara sahiptirler. Aralarında olan bu içtimai bağın artmasındaki en önemli faktörlerden birisi, Atebat-ı Aliye ziyaretçileri ve tacirlerin bu iki ülke topraklarında oldukça yoğun hareket etmeleriydi.

Sosyo-kültürel ilişkileri geliştiren bir başka unsur ise, komşu ülkelere yapılan ferdi ve kitlesel göçlerdi. Sayısız İranlı edebiyatçı, tasavvuf ehli âlim, bilgin ve sanatçının Osmanlı topraklarına göç etmesi de, Osmanlı padişahlarının onlara karşı gösterdiği özel ilgi ve ihtiramdan kaynaklanıyordu. Öte yandan acımasız Moğol istilası ile yaşanmaz bir hal alan İran'dan kaçarak Osmanlıya sığınan İranlılar, yanlarında getirdikleri mallar sayesinde Osmanlı İmparatorluğunun servetine servet katmışlardır.

Kaynaklar

- Ahmed Baki, İsmail, Osmanlı Devleti: İktidardan Çöküşe, Resul Caferiyan, Qom, 2000
- Azizi, Erdeşir-i Esterabadi, Bezm ü Rezm, Mehmet Fuat Köprülüzade, İstanbul, 1928
- Dursun, Doç. Dr. Davut, Yönetim-Din İlişkileri Açısından Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din, İslam Geliştirme Vakfı, Tahran, 2002
- Felsefi, Nasrullah, I. Şah Abbas'ın Biyografisi, c. 1, Tahran Üniversitesi Yay. Tahran, 1980
- Gaffari Kazvini, Gazi Ahmed, Dünya Tarihi, Hafız Yayınevi, Tahran, 1963
- Lewis, Bernard, İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğunun Gelişimi, Tercüme Mah Melik Behar, Tahran, 1986
- Lockhart, Laurence, Safevilerin Yok Oluşu ve İran'da Afgan Hâkimiyeti, Tercüme İsmail Dovletshahi, Tahran, 2001
- Petrushevsky, Ilyia Pavlovich, İran'da İslam, Kerim Kashaverz, Peyam Yayınları, Tahran, 1975
- Riyahi, Muhammed Emin, Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı, Bajenk Yay., Tahran, 1990
- Rumlu, Hasan Bey, Ahsenut Tarih, Abdül Hüseyin Nevai, Babek Kitapevi, Tahran, 1978
- Rumlu, İskender Bey, Abbasi Nazarında Dünya Tarihi, Emir Kebir Yayınları, Tahran 1971
- Şirvani, Hüseyin b. Abdullah, Risalet ul Ahkam ud Diniyye fi Tekfir-i Kızılbaş, 4. Defter, Resul Caferiyan, Maraş-i Necef-i Küttüphanesi, Kum
- Terzemi, Zekeriya, Dini Sünnetler ve Toplumsal Müşterekler, Aşına, Yıl 1, Sayı 4, Tahran
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, c.1, 2Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998